

فقه فناوری اطلاعات و ارتباطات

حریم خصوصی

جلسه سیزدهم : حکم حریم خصوصی، بحث روایی

۹۲/۱۰/۳۰

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت

روایت چهارم:

۱- وجوب استیذان برای ورود

— عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ جَمِيعاً عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُؤَيْدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ جَرَّاحِ الْمَدَائِنِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لِيَسْتَأْذِنَ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَلْغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ بَلَغَ الْحُلُمَ فَلَا يَلْجُ عَلَى أُمِّهِ وَ لَا عَلَى أُخْتِهِ وَ لَا عَلَى خَالَتِهِ وَ لَا عَلَى سِوَى ذَلِكَ إِلَّا بِإِذْنٍ فَلَا تَأْذِنُوا حَتَّى يُسَلَّمَ وَ السَّلَامُ طَاعَةٌ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لِيَسْتَأْذِنَ عَلَيْكَ خَادِمُكَ إِذَا بَلَغَ الْحُلُمَ فِي ثَلَاثِ عَوْرَاتٍ إِذَا دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْهُنَّ وَ لَوْ كَانَ بَيْتُهُ فِي بَيْتِكَ قَالَ وَ لِيَسْتَأْذِنَ عَلَيْكَ بَعْدَ الْعِشَاءِ - الَّتِي تُسَمَّى الْعَتَمَةَ وَ حِينَ تُصْبِحُ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ إِنَّمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِذَلِكَ لِلْخُلُوةِ فَإِنَّهَا سَاعَةٌ غَرَّةٌ وَ خُلُوةٌ. (نفس المصدر)

العتمة ثلث اول شب را گویند و غرة به معنای غفلت و خلوت به معنای تنهایی است.

سند روایت: صدر سند اصحاب موثق هستند و صحت سند موکول به وثاقت القاسم بن سلیمان و جرّاح المدائنی است که توثیق صریحی ندارند ولی این دو نزد اصحاب مجهول نبودند و نام آنها در کتب رجالی آمده است و نیز النضر بن سوید که فردی ثقه و جلیل القدر و صاحب کتاب مشهوری نزد اصحاب بوده و روایات زیادی (بالغ بر ۳۰ روایت در کافی) به واسطه این دو روایت کرده است. همچنین نجاشی از استاد خود ابوالعباس احمد بن محمد بن نوح نقل کرده است که جرّاح المدائنی کتابی داشته که جماعتی از جمله النضر بن سوید آن را نقل کرده اند. به همین جهت در تحقیقات رجالی برنامه درایه برای آنان عبارت «ثقة علی التحقيق» آمده است.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

روایت چهارم:

— عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ جَمِيعاً عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ جَرَّاحِ الْمَدَائِنِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لِيَسْتَأْذِنَ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ بَلَغَ الْحُلُمَ فَلَا يَلْجُ عَلَى أُمِّهِ وَ لَا عَلَى أُخْتِهِ وَ لَا عَلَى خَالَتِهِ وَ لَا عَلَى سِوَى ذَلِكَ إِلَّا بِإِذْنٍ فَلَا تَأْذِنُوا حَتَّى يُسَلَّمَ وَ السَّلَامُ طَاعَةٌ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لِيَسْتَأْذِنَ عَلَيْكَ خَادِمُكَ إِذَا بَلَغَ الْحُلُمَ فِي ثَلَاثِ عَوْرَاتٍ إِذَا دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْهُنَّ وَ لَوْ كَانَ بَيْتُهُ فِي بَيْتِكَ قَالَ وَ لِيَسْتَأْذِنَ عَلَيْكَ بَعْدَ الْعِشَاءِ— الَّتِي تُسَمَّى الْعَتَمَةَ وَ حِينَ تُصْبِحُ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ إِنَّمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِذَلِكَ لِلْخُلُوةِ فَإِنَّهَا سَاعَةٌ غَرَّةٌ وَ خُلُوةٌ. (نفس المصدر)

دلالت روایت: این روایت اشاره به معنای آیات ۵۸ و ۵۹ سوره نور دارد که قبلاً بحث آن گذشت. در این روایت حکم آیه تأکید شده و تصریح شده که افراد بالغ حتی برای ورود نزد مادر و خواهر و خاله خود و هر کس دیگر نیز باید کسب اجازه کنند. در ذیل روایت تعلیل به خلوت و تنهایی آمده است یعنی انسان نیازمند خلوت است و دیگران نباید خلوت او را نقض کنند. این استدلال نشان می‌دهد که اختصاص صدر حدیث به ورود مردان بر زنان از باب تغلیب بوده است.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

روایت چهارم:

لِیَسْتَأْذِنَ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ

اشکالی که در مورد آیه وارد کرده‌اند که چطور در اینجا تکلیف به غیربالغان شده است. با این که در روایت موثق از امام صادق علیه السلام نقل است که تکلیف از سن بلوغ بر آنان نهاده شده گرچه از دوازده سالگی برایشان حسنات نوشته می‌شود ولی گناهان آنها تنها بعد از سن بلوغ مکتوب می‌شود.

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ أَوْلَادَ الْمُسْلِمِينَ مَوْسُومُونَ عِنْدَ اللَّهِ شَافِعٌ وَ مُشَفَّعٌ فَإِذَا بَلَغُوا اثْنَتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً كَانَتْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ فَإِذَا بَلَغُوا الْحُلُمَ كُتِبَتْ عَلَيْهِمُ السَّيِّئَاتُ. (الكافي، ج ۶، ص ۳)

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱ - وجوب استیذان برای ورود

روایت چهارم:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ

در پاسخ سه احتمال داده‌اند:

اول: اینجا امر دلالت بر استحباب دارد. یعنی ترک آن برایشان گناه نیست.

جواب: این خلاف سیاق آیه است که در راستای جعل حکمی الزامی است.

دوم: این امر استثنایی بر مکلف نبودن افراد غیر بالغ است.

جواب: ولی این پاسخ نیز خلاف لسان امتنان بر رفع تکلیف از نابالغان است که در حدیث موثق آمده است.

سوم: امر به غیر بالغان به غرض جعل تکلیف بر بالغان است تا والدین آنان را بر این امر تأدیب و تعلیم دهند. قرینه آن نیز خطاب به یا ایها الذین آمنوا است که در صدر آیه آمده است. متفاهم عرفی نیز هنگام این نوع امر که خطاب در آنها به غیر از مأمورین است این که دستوری به مخاطب وارد شده است.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

روایت پنجم:

— مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَمِيعاً عَنْ
مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَقِيلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: لَيْسَتْ أَدْنُكُمْ الَّذِينَ
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ
ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَ هُنَّ
طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ وَ مَنْ بَلَغَ الْحُلُمَ مِنْكُمْ فَلَا يَلْجُ عَلَى أُمِّهِ وَ لَا عَلَى أُخْتِهِ وَ لَا عَلَى ابْنَتِهِ وَ لَا عَلَى
مَنْ سِوَى ذَلِكَ إِلَّا بِإِذْنٍ وَ لَا يَأْذَنُ لِأَحَدٍ حَتَّى يُسَلِّمَ فَإِنَّ السَّلَامَ طَاعَةُ الرَّحْمَنِ .. (نفس المصدر)

سند روایت صحیح است البته اصحاب بحثی در باب محمد بن عیسی دارند چون شیخ طوسی از ابن بابویه نقل می‌کند که او را از رجال کتاب نوادر الحکمة استثنا کرده است اما متأخران از جمله علامه حلی این نقل شیخ طوسی را دلیل بر عدم وثاقت او نگرفته‌اند و احتمالات دیگری داده‌اند از جمله این که نقل او در زمان کم سن و سالی بوده به همین دلیل استثنا شده نه این که در وثاقت او تردیدی باشد. (رجال ابن داود) ضمن این که نجاشی او را توثیق کرده و گفته که اصحاب ما قول ابوجعفر بن بابویه را انکار کرده و گفته‌اند کجا مثل او پیدا می‌شود. (رجال النجاشی) یوسف بن عقیل و محمد بن قیس نیز هر دو امامی و ثقة هستند.

دلالت روایت نیز مانند حدیث قبل است اینجا به عنوان دختر تصریح شده و در روایت قبل به عنوان خاله تصریح شده بود.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱ - وجوب استیذان برای ورود

روایت ششم:

— عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: — خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ص يُرِيدُ فَاطِمَةَ ع وَ أَنَا مَعَهُ فَلَمَّا انْتَهَيْتُ إِلَى الْبَابِ وَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ فَدَفَعَهُ ثُمَّ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَدْخُلُ قَالَتْ أَدْخُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَدْخُلُ أَنَا وَ مَنْ مَعِيَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ عَلَيَّ قِنَاعٌ فَقَالَ يَا فَاطِمَةُ خُذِي فَضْلَ مِلْحَفَتِكَ فَقَنِّعِي بِهِ رَأْسَكَ فَفَعَلْتُ ثُمَّ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَدْخُلُ قَالَتْ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَنَا وَ مَنْ مَعِيَ قَالَتْ وَ مَنْ مَعَكَ قَالَ جَابِرٌ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ دَخَلْتُ وَ إِذَا وَجْهُ فَاطِمَةَ ع أَصْفَرُ كَأَنَّهُ بَطْنُ جَرَادَةٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَا لِي أَرَى وَجْهَكَ أَصْفَرَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْجُوعُ فَقَالَ ص اللَّهُمَّ مُشْبِعَ الْجُوعَةِ وَ دَافِعَ الضَّيْعَةِ أَشْبِعْ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ قَالَ جَابِرٌ فَوَ اللَّهُ لَنَنْظُرْتُ إِلَى الدَّمِ يَنْحَدِرُ مِنْ قُصَاصِهَا حَتَّى عَادَ وَجْهَهَا أَحْمَرَ فَمَا جَاعَتْ بَعْدَ ذَلِكَ الْيَوْمِ. (نفس المصدر)

ضیعه به معنای غم و غصه و قصاص به معنای محل رویش موی سر است.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

روایت ششم:

سند حدیث: ضعیف است در باره عمرو بن شمر گفته شده که روایات زیادی را در کتاب جابر وارد کرده‌اند و برخی این کار را به او نسبت داده‌اند از این جهت اصحاب روایات او را شبهه‌ناک دانسته بدان اعتماد ندارند. همچنین عبید بن معاویه بن شریح نیز در کتب رجال مجهول است. جابر بن یزید الجعفی نیز مختلف فیه است و مباحثی در باره مدح یا ذم روایت او وجود دارد. (رجال الکشی) گرچه اقوا این است که او فرد قابل وثوقی است.

ولی در متن حدیث قرائن زیادی بر صحت حدیث وجود دارد ضمن این که علامه حلی مشابه این حدیث را با سند دیگری از عمران بن الحصین نیز ذکر کرده است. (کشف الیقین)

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

و عَنْ عِمْرَانَ بْنِ الْحُصَيْنِ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ص فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ وَقَالَ يَا عِمْرَانُ إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا مَنْزِلَةً وَ جَاهًا فَهَلْ لَكَ فِي عِيَادَةِ فَاطِمَةَ فَقُلْتُ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا أَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ قُمْتُ مَعَهُ حَتَّى وَقَفَ عَلَى بَابِ فَاطِمَةَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بُنَيَّةُ أَ أَذْخُلُ قَالَتْ ادْخُلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ أَنَا وَ مَنْ مَعِيَ قَالَتْ وَ مَنْ مَعَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَعِيَ عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ الْخُزَاعِيُّ قَالَتْ وَ الَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنَّهُ مَا عَلَيَّ إِلَّا عِبَادَةٌ لِي فَقَالَ يَا بُنَيَّةُ اصْنَعِي بِهَا كَذَا وَ كَذَا وَ أَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ص هَذَا جَسَدِي قَدْ وَارَيْتُهُ فَكَيْفَ لِي بِرَأْسِي فَأَلْقَى إِلَيْهَا مِلَاءَةً (ملحفه) لَهُ خَلَقَةً (كهنگی) فَقَالَ يَا بُنَيَّةُ شُدِّي هَذِهِ عَلَى رَأْسِكَ ثُمَّ أَذِنْتَ لَهُ فَدَخَلْتُ مَعَهُ فَقَالَ كَيْفَ أَصْبَحْتَ يَا بُنَيَّةُ فَقَالَتْ أَصْبَحْتُ وَ اللَّهُ وَجِيعَةً يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ زَادَنِي عَلَى مَا بِي وَجَعٌ مِنَ الْجُوعِ لَسْتُ أَقْدِرُ عَلَى طَعَامٍ آكَلُهُ فَقَدْ أَهْلَكَنِي الْجُوعُ فَبَكَى رَسُولُ اللَّهِ ص وَ بَكَيتُ مَعَهُ ثُمَّ قَالَ أَبْشِرِي يَا فَاطِمَةُ وَ قَرِّي عَيْنًا وَ لَا تَحْزَنِي فَوَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالنُّبُوءَةِ حَقًّا إِنْ كَانَ دُقْتُ طَعَامًا مُنْذُ ثَلَاثٍ وَ إِنِّي لَأَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْكَ وَ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَظَلَ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمَنِي وَ يَسْقِينِي لَفَعَلْتُ وَ لَكِنِّي آثَرْتُ الْآخِرَةَ عَلَى الدُّنْيَا يَا بُنَيَّةُ لَا تَجْزَعِي فَوَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالنُّبُوءَةِ حَقًّا إِنَّكِ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ فَوَضَعَتْ يَدَهَا عَلَى رَأْسِهَا ثُمَّ قَالَتْ يَا لَيْتَهَا مَاتَتْ (يا ابه) فَأَيْنَ آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ فَقَالَ ص آسِيَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالِمِهَا وَ مَرْيَمُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالِمِهَا وَ أَنْتِ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِكَ إِنَّكَ فِي بُيُوتٍ مِنْ قَصَبٍ لَا أَدَى فِيهَا وَ لَا نَصَبُ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا بُيُوتٌ مِنْ قَصَبٍ قَالَ دُرٌّ مُجَوَّفٌ مِنْ قَصَبٍ لَا أَدَى فِيهِ وَ لَا نَصَبُ قَالَ ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدِهِ عَلَى مَنْكِبِهَا وَ قَالَ يَا بُنَيَّةُ وَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ لَقَدْ رَوَّجْتُكِ سَيِّدًا فِي الدُّنْيَا وَ سَيِّدًا فِي الْآخِرَةِ.

بررسی ادله لفظی حرمت حریم خصوصی: روایت ۱- وجوب استیذان برای ورود

روایت ششم:

همین حدیث را غزالی در دو جای احیاء العلوم نقل کرده است و بزرگان شیعه از جمله برادر علامه حلی علی بن یوسف در کتاب العدد القویة و نیز فیض کاشانی در محجة البیضاء بر نقل غزالی تکیه کرده‌اند.

همچنین علامه مجلسی حدیث را به دو طریق دیگر در کتاب بحار الانوار نیز آورده است:
أَقُولُ وَ رَوَى ابْنُ بِطْرِيقٍ رَحِمَهُ اللَّهُ أَيْضاً فِي كِتَابِ الْمُسْتَدْرَكِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى كِتَابِ حَلِيَّةِ الْأَوْلِيَاءِ عَنِ الْحَافِظِ أَبِي نُعَيْمٍ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ أَنَّ النَّبِيَّ ص قَالَ... وَ مِنَ الْكِتَابِ الْمَذْكُورِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ مِثْلَهُ وَ قَالَ فِي آخِرِهِ إِنَّهَا سَيِّدَةُ النِّسَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

اینها قرائنی است که احتمال صدور حدیث را تقویت می‌کند ولی به هر حال هیچ یک از طرق مذکور سند صحیحی ندارد. باید دانست که موانع زیادی وجود دارد که صحت حدیث برای ما ثابت شود ولی این به معنای عدم صدور روایت نیست. به دلائل متعدد صحت بسیاری از روایاتی که از معصومان علیهم السلام وارد شده است برای ما قابل اثبات نیست در عین حال عدم صدور آن نیز برای ما قابل اثبات نیست. و وقتی یک روایت به طرق مختلف در کتب و منابع شیعه و سنی وارد شود نفس به اطمینان به صدور حدیث میل می‌کند، هر چند به اطمینان نمی‌رسد. این امر نشان از آن دارد که این نوع احادیث شایسته دقت بوده و باید در باب مقتضای حکم آنها احتیاط پیشه کرد. به همین دلیل است که توصیه این است که حتی روایاتی که صحت اسناد آنها ثابت نشده مورد توجه و مذاقه قرار گیرد و هنگام فتوا به آنها توجه شود. این نکته نشان می‌دهد که چرا نباید مکتوبات حدیثی را صرفاً به روایات صحیح اختصاص داد.

و الحمد لله رب العالمين